

NORMATİF DİLİN MANTIKSAL KURAMI K_1 ve K_2

Yrd. Doç. Dr. Ahmet Halûk ATALAY*

Bu çalışmanın konusunu Deontik Mantık disiplininin kurucularından George (Jerzy) KALINOWSKI'nin normatif önermelere ilişkin iki aksiyomatik dizgesi olan K_1 ve K_2 'nin tanıtılması oluşturuyor. Böyle bir tanıtıcı çalışma ile izlediğimiz temel amacı ise, K_1 ve K_2 'nin deontik mantık yazınındaki tarihsel yerine işaret ederken, bu vesile ile alanın özgül kavram dağarcığı ve tekniklerinin temel örneklerini sergilemek olarak belirleyebiliriz.

1. Giriş

Her ne kadar ilk deontik mantık dizgesini 1926'da yayımlanan yapıtı ile Ernst MALLY oluşturmayı denediyse de¹ "Deontik Mantık" terimini ilk kez Georg Henrik von WRIGHT "Deontic Logic" adlı makalesinde ve An Essay in Modal Logic başlıklı kitabında kullandı². G. H. Von WRIGHT'ın her iki çalışmasının da yayımı 1951 tarihini taşıdığına göre, kavramın günümüzdeki içeriğiyle ilk kez 1951'de kullanıldığını söyleyebiliriz. WITTGENSTEIN'in Finlandiyalı öğrencisi G. H. von WRIGHT deontik mantık yazınında kısaca OS³ olarak da anılan çalışmasını Mind'da yayımladığı sıralarda ondan habersiz bir Polonyalı hukuk kuramcısı, aynı konudaki çalışmalarını belirli bir olgunluk düzeyine taşımak üzereydi. Nasıl LEIBNIZ ve NEWTON Sonsuz Küçükler Hesabını, LOBAÇEVSKI ve BOLYAI Öklid-dışı geometrileri, DARWIN ve WALLACE Doğal Ayıklanma Kuramını birbirlerinden habersizce

ürettirilirse, George KALINOWSKI de 1951 Temmuzunda "Logika zdań praktycznyck" başlıklı çalışmasını ortaya koyduğunda G. H. von WRIGHT'ın çalışmalarından habersizdi.

İki kuramcının hem amaçları hem de yapıtlarının içeriği birbirinden farklıydı: G. H. von WRIGHT'ın amacı, meslekten mantıkçı olarak, mantığın sınırlarını kılışal önermeleri, zamansal ifadeleri ve hatta soru tümcelerini kuşatacak denli genişletmek iken; G. KALINOWSKI bir hukuk kuramcısı kimliğiyle hukuksal düşüncenin sorunlarını matematiksel formalizm ile çözmeye yönelmişti. Bu amaçsal farklılığa varlıkbilimsel dayanak farkları da eklenmelidir. Sonuç olarak G. KALINOWSKI'nin Hukuk Mantiği'ni Deontik Mantiğin özel bir uygulama alanı olarak kurmak amacıyla, normların formel bir mantığını oluşturmaya giriştiği söylenebilir.

Peki, hukuksal düşünce, daha teknik bir anlatımla hukuksal söylem ile ifadesini bulan usavurma süreçleri bütünüyle böylesi bir formalizmin kapsamına sığdırılabilir mi? Bu soru 1970'li yıllar boyunca hukuk kuramcıları arasında yoğun bir tartışmanın konusunu oluşturdu. "Formalizm – anti formalizm" tartışmasında özellikle konuya ilişkin Fransızca yazında kutuplardan ilkin G. KALINOWSKI diğerini Belçikalı hukuk kuramcısı Chaim PERELMAN temsil ediyordu. PERELMAN, hukuksal usamlamanın retorik ve Aristoteles'in kullandığı anlamda dialektik bir mantıkça konu edinebileceğini savunurken, KALINOWSKI hukuksal usamlamanın da pekala formelleştirilebileceğini; üstelik PERELMAN'ın Retorik Hukuk Mantiği adlandırmasındaki "mantık" teriminin mantık-bilimsel bir adlandırmadan çok, terimin olsa olsa addeğişimsel (méthonymique) bir kullanımı olabileceğini savunuyordu⁴. Asıl amacı KALINOWSKI'nin deontik dizgesini tanıtmak olan bu çalışmada "formalizm – anti formalizm" tartışması bizi yalnızca bu dizgenin hukuk kuramında yol açtığı etkiyi örnekleyici bir unsur olarak ilgilendirdiğinden söz konusu tartışmayı anmakla yetinebiliriz.

2. Normatif Önermeler

Normların ne türden dilsel ifadeler olduğuna karar vermek normlara ilişkin herhangi bir mantıksal araştırmamızın en temel sorundur. Mantiğin konusunu önermeler oluşturduğuna ve ancak bildirsel tümcelere önerme diyebildiğimize göre, bir normlar mantığı için ya normların da bildirsel tümceler olduklarını ya da bildirsel nitelikli olmayan dilsel ifadelerin de mantığının olabileceğini kabul etmek durumundayız. 1951'e, yani OS ile K_1 ve K_2 yayımlanana dek konuya ilişkin çalışmaların ikinci önkabul üzerinden yola çıktıkları görülür. Hangi önkabulden yola çıkarsa çıksınlar bütün deontik mantık dizgelerinde ihmal edilemeyecek denli ağırlıklı bir felsefe – bağımlı alan vardır. K_1 ve K_2 'yi bu açıdan özgün kılan ise, felsefe tarihinin

* Marmara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Hukuk Felsefesi ve Sosyolojisi Anabilim Dalı

¹ Grundgesetze des Sollens: Elemente der Logik des Willens, (Graz: Leuschner und Lubensky, 1926).

² "Deontic Logic" Mind 60 (1951), ss.1-15; An Essay in Modal Logic (Amsterdam: North Holland Publishing Company, 1951). Günümüzde Deontik Mantık başlığı altında toplayabildiğimiz çalışmalar, her ne kadar bu adlandırmalar artık tercih edilmiyorsa da, Düzgüler (Normlar) Mantiği, Yüküm Mantiği gibi adlarla da anılmışlardır. "Deontik Mantık" adlandırmasındaki asıl amacın ontik-olmayan dilsel ifadelerin mantığına işaret etmek olduğunu söyleyebiliriz. Eğer "deontik mantık" karşılığı daha Türkçe bir terim kullanmak istiyorsak "ödev mantığı"ni yeğleyebiliriz. Bkz. Teo GRÜNBERG/Adnan ONARTI Mantık Terimleri Sözlüğü, 2.bası, (İstanbul: Ara Yayıncılık, 1989). Bu Türkçe karşılık temelini batı dillerinde "sein – sollen"; "is – ought"; "être – devoir être" karşılık çiftlerine gönderme yapma amacıyla bulunmaktadır. Oysa bu karşılık çiftine Türkçe karşılık olarak daha yerinde bir Türkçeleştirme olan "olan – ödevli olan" değil, "olan – olması gereken" kullanılmaktadır. Bunun nedeni Türkçe'de "gerekmek" in iki anlam işlevini birden taşıması, yani yerine göre hem "gerekli olma" hem de "ödevli olma" anlamına gelebilmesidir. Diğer yandan "deontik" terimi ile anlatılmak istenen "ontik" olanın karşılığı olduğundan ve bunu Türkçe'de türetme yoluyla bile karşılamak pek güç bulunduğundan, "ödev mantığı" teriminin önerilme nedenini daha rahat anlayabiliriz. Gene de ilk elde dile getirdiğimiz endişelerle, bu çalışma bakımından "deontik mantık" terimini kullanmayı yeğliyoruz.

³ G. H. von WRIGHT kendisini, 1951'de oluşturduğu dizgeye kimi ekler yapmak zorunda hissedince, bu eklerle yeniden kurduğu dizgeye "New System" (NS), ekleri içermeyen dizgeye ise "Old System" (OS) adını verdi. NS nihai biçimini ise 1965'te aldı: "A New System of Deontic Logic", Danish Yearbook of Philosophy 1 (1964), ss. 173-182; "A Correction to a New System of Deontic Logic" Danish Yearbook of Philosophy 2 (1965), ss. 103-107.

⁴ Bu tartışmanın özü ve taraflarının dayanaklarına ilişkin olarak bkz. George KALINOWSKI, "La logique Juridique et son Histoire", Archives de Philosophie du Droit, 27 (1982), ss. 275-289; Chaim PERELMAN, "Hukuksal Usamlama ve Hukuk Mantiği" (çev. Tuğba BALLIGİL) İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi Mecmuası, C.LII, s.1-4 (Dönmezer'e Armağan), ss. 701-9.

çok sık bakılmayan sayfalarında kalmış bir yaklaşıma; Aquino'lu THOMAS ve Thomas REID tarafından işlenip, bu yüzyılda ise André LADANCE'ca savunulmuş bir norm öğretisine dayalı olmasıdır. Ana dayanağını kılğısal bilginin ussallığı nedeniyle olan ile olması gerekenin yöneşme içerisinde oldukları savında bulan bu öğretiden yola çıkması KALINOWSKI'yi K_1 ve K_2 'de, normu, buyruklardan ayrı bir semantik kategori olarak kabul etmeye götürün ve salt mantıksal olmayan bir hareket noktasıdır. Gene de salt mantıksal düzlemde, KALINOWSKI'nin normu benzerlerinden nasıl ayırdettiğini kendi satırlarından izleyelim:

"Normatif önerme normun, yani neyin yapılabileceğini ve/veya yapılamayacağını bildiren bir yönergenin; değerlendirci önerme (proposition éstimative) bir değer yargısının, yani herhangi bir eylemin şu ya da bu anlamda iyi, belirsiz veya kötü olduğunun; buyruk önermesi ise bir buyruğun, yani behemahal gerçekleştirilecek bir eyleme ilişkin olumlu veya olumsuz somut bir bildirimin alışlageldik dilsel ifadesidir"⁵.

KALINOWSKI'nin norma ilişkin bu formülasyonu etik açısından doğalcı-bilişselci bir konumlanıştan kaynaklansa da, bu tutumun değerlendirilmesi, makalenin başlangıcında belirlediğimiz amacın kapsamı dışında kaldığından bizi ilgilendirmiyor. Bizi asıl ilgilendiren, bu formülasyonundan da anlaşılacağı gibi KALINOWSKI'nin K_1 ve K_2 'yi bir yarı-mantık ya da mantıksız olarak tasarlamıyor olmasıdır. Ancak kaydedilmesi gereken temel bir nokta KALINOWSKI'nin her iki dizgesini birer gelişmiş dizge olarak da kurmamış olmasıdır. Gelişmiş dizge, konu edindiği ifadeler önerme olamadıklarından kendilerine "doğru" veya "yanlış" mantıksal değerlerinden biri bağlanamayan ama gene de doğruluk değeri dışında başka mantıksal unsurlara (geçerlilik, tutarlılık vb.) sahip olmakla mantık-dışı da sayılamayan ifadelerin, salt mantıksal olmayan kimi dayanakların doğruluk değerlemesine eklenmesi ya da onun yerine ikamesi aracılığıyla geliştirilmesiyle elde edilir. Örneğin; buyruk tümceleri bildirel nitelikli olmamalarına karşın, böyle gelişmiş bir dizgeye konu edilerek bir Buyruk Mantiği oluşturulabilir. Nitekim normların – bu arada hukuk normlarının – buyruk olduğunu sananlar formel bir hukuk mantığını hep bir buyruk mantığı olarak tasarlamışlardır. Üstelik bu tutum, günümüzde etkisini yitirmiş olsa da, 1951'de ilk deontik dizgelerin yayım olanağı bulmasından sonra da sürdürülmüştü. Ne var ki buyruk ifadelerine indirgenemeyeceğini kabul etmekle, dahası normlarda bildirel bir yönün de bulunduğunu kabul etmekle doğruluk değeri sorunu kendiliğinden çözülmüş olmuyor. Bildirel özellikler taşısa da normların kaplamsız ifadeler olmaları, bu türden ifadeleri semantik bakımdan "işlemler ama kaplamsız" ifadeler kategorisine soktuğundan normun doğru-yanlış mantıksal değer çiftinden birini alamaması gerekir. KALINOWSKI'nin K_1 ve K_2 'yi formüle ettiği dönemde norm türü ifadelerle mantıksal değer bağlayabilmek için oluşturulan kaplamsal doğrulamalara dayalı olanaklı evrenler semantiğine (possible worlds semantics) yönelik çalışmalar yeni yeni günyüzüne çıkıyorlardı. Böyle olunca K_1 ve K_2 'nin doğruluk değeri çözümlenmesi herhangi bir semantik

doğrulama kurmaya bağımlı kılınmamıştı. Ne var ki KALINOWSKI, örneğin A. R. ANDERSON gibi normların mantıksal değer alıp alamayacağını "açık sorun" niteliğiyle aşmaya da kalkmamıştı. O bu sorunu daha sonra belirli ölçüler içerisinde Ota WEINBERGER'in yapacağı gibi değer sayısını üçe çıkararak aşmayı denedi.

3. Normların Mantıksal Yapısı

KALINOWSKI'ye göre, gerçeklik üzerine yargı bildirenler, kuramsal, eylemleri niteleyenleri kılğısal diye adlandırdığımızda iki önerme tipini ayırdetmiş oluruz⁶. Her iki tip önerme de "doğruluk", "yanlışlık", "olasılık" mantıksal değerlerine sahip olabilirler. Kılğısal önermelerin genişçe bir öbeğini ise "...-makla (...-mamakla) yükümlüdür", "...-maya (...-mamaya) hakkı var", "...-abilir (...-mayabilir)" gibi ifadelerle kurulmuş normatif önermeler oluşturur. Burada kendisine "doğru", "yanlış", "belirsiz" gibi mantıksal değer bağlanan jenerik eylem adı durumundaki "yapmak" fiildir. "Yapmak" ise ya savsaklayarak (ihmal ile) ya da uygulayarak (icra ile) olur. KALINOWSKI'ye göre, mantıksal bakımdan herhangi bir eyleme bu üç değerden hangisinin uygulanacağı salt uzlaşımsaldır. Bu yüzden yükümlü eyleme olumlu, seçimlik eyleme belirsiz, ihmali-eyleme olumsuz değer bağlar. Yükümlü-eylemin yapılması yükümlü olduğu için mi olumlu değere sahip olduğu, yoksa olumlu değere sahip olduğu için mi yapılmasının yükümlü olduğu hususunu ise açık bir sorun olarak belirler.

Mantıksal değer bağlantıları böylece kurulmuş eylemlerin analog değer matrisi aşağıdaki gibidir⁷:

α	$N\alpha$
1^*	0^*
$1/2^*$	$1/2^*$
0^*	1^*

Matriste " α " bireysel ad değişkenini, "N" karşıt eylem kurmaya yarayan adsal işlevi⁸ (name-forming functor) " 1^* " olumlu değeri, " $1/2^*$ " belirsiz değeri, " 0^* " ise olumsuz değeri temsillemektedir.

Şimdi, gerek TPN'nin bu değerlendirme tarzının dayanaklarına, gerekse kullanılan notasyonun ayrıntı özelliklerine de ana çizgileriyle değinelim.

4. Polonya Notasyonu ve Çok Değerlilik

Sembolik Mantiğin notasyonu geniş ölçüde RUSSEL – WHITEHEAD'ın Principia Mathematica'da geliştirdiği sembolleştirmeye dayansa da mantıkçılar almaşık notasyonlar üretmekten geri durmamışlardır. İşte bu almaşık notasyonlardan biri de Polonya Notasyonudur. "Ayrıçsız notasyon" adlarıyla da anılan bu sembolleştirme biçiminin temel özelliği, yazımda araç kullanılmamasıdır. Önerme eklemeleri ilişkin oldukları temsilci harfin solunda yer alırlar. LT Notasyonunun eklem sembolleri aşağıdaki gibidir.

⁶ G.KALINOWSKI, "Théorie des propositions Normatives", *Etudes de Logique Déontique I* (Paris: L.G.D.J., 1972), ss. 19-53 (İlk yayımı: *Studia Logica I* (1953) ss. 147-182. Bundan böyle metinde kısaca TPN olarak anılacaktır.

⁷ TPN, s.23.

⁸ KALINOWSKI, "adsal işlev'den bir adla birleşmekle birleşik ad oluşturan ifadeyi anlıyor. Bkz. TPN, dip not 4, s.22.

⁵ G. KALINOWSKI, *Introduction a la Logique Juridique* (Paris: L.G.D.J. 965), s.64-5.

<u>Eklemler</u>	<u>LT Notasyonu</u>
Değilleme	N
Tümel evetleme	K
Tikel evetleme	A
Koşul	C
Karşılıklı koşul	E
Bağdaşmazlık	D
Tekil evetleme	J

Niceleme İmleri

Evrensel niceleyici	Π
Varlıksal niceleyici	Σ

TPN için gerekli ön açıklamalar gerektiren hususlardan ilki Polonya Notasyonu ise diğeri de çok değerlidir. Formel mantığın sınırlarını insan düşüncesinin her alanına uygulanabilecek denli genişletmek pek çok mantıkçının ülküsü olmuştur. Ancak bu ülküyü gerçekleştirme çabası kimi zaman mantığın dayanıklı bilgi alanında bulunduğunu varsayılan kabulleri yenileriyle değiştirmeyi de kaçınılmazlaştırmaktadır. İşte (ikiden) çok değerli mantıklar, mantığın üzerine kurulduğu aklın üç temel ilkesi olan "özdeşlik", "çelişmezlik" ve "üçüncü seçeneğin olanaksızlığı" (tertium non datur) ilkelerinden son ikisinin ya geçersiz olduğu ya da ilkinin geri götürülebildiğinden gereksiz olduğu usullamasında hareket ederler⁹.

Öyle bazı önermeler olabilir ki bunların ne yanlışlıklarına ne de doğruluklarına karar vermek olanaklıdır. Örneğin; "Önümüzdeki seçimlerde A Partisi tek başına iktidara gelecek" gibi bir önerme verilsin. Bu önerme geleceğe ilişkin bir öngörü içerdiğinden ve dile getirdiği olgusal yargı henüz gerçekleşmemiş olduğundan, hakkında doğru ya da yanlış nitelimesinde bulunamayız. Ama bu durum "belirsiz" gibi bir yargıda bulunmamıza engel de değildir. İşte LUKASIEWICZ, TARSKI ve HEYTING gibi mantıkçılar bu ve buna benzer durumlardan yola çıkarak "doğru" ve "yanlış" yanında "belirsiz" değerini de kapsayan dizgeler oluşturmuşlardır. LT Notasyonunda bu değerlendirme sayısal ifadelerle dile getirilir: Doğru (LT Notasyonundaki adıyla belirgin değer) "1" ile; yanlış "0" ile ve "belirsiz ise "1/2" ile gösterilir¹⁰. Konunun ayrıntı ile incelenmesi bu çalışmanın ilgi alanı dışında kaldığından, çağdaş mantık yazınında mantıksal değerlendirme sorununun Geometrideki Öklid-dışı dizgelere benzer bir konumda olduğunu belirlemekle yetinebiliriz: Nasıl, ne Öklidyen geometri almaşık geometrileri ne de almaşık geometriler Öklidyen geometriyi geçersizleştirmiyorsa iki değerli mantıkla ikiden çok değerli mantıklar da birbirlerini geçersizleştirmezler¹¹.

⁹ Kapsamlı bilgi için bkz. A. Kadir Çüçen, *Mantık*, (Bursa:Asa Kitabevi Yay.) 1997, ss. 105-125.

¹⁰ Bu sayısal gösterimin temelinde değer bulma formülüne 3 ayrı değer uygulanması yer alır: $k / n - 1$ değer bulma formülü olduğunda:

$$k = 0 \text{ için } 0 / 3 - 1 = 0 / 2 = 0 \text{ (yanlış değer)}$$

$$k = 1 \text{ için } 1 / 3 - 1 = 1 / 2 = 1/2 \text{ (belirsiz değer)}$$

$$k = 2 \text{ için } 2 / 3 - 1 = 2 / 2 = 1 \text{ (belirgin değer)}$$

Bkz. A.K. Çüçen, *ibid.* s. 114-5.

¹¹ Buradaki kısa açıklamamızın Bulanık Kümeler Kuramı (*Fuzzy Sets Theory*) gibi çok-değişken-değerli mantıkları ise hiç hesaba katmadığını belirtip; bu sonuçların Hukuk Enformatiği ve Yapay Yargı (Hukuksal Yapay Zeka) alanlarını ilgilendirmediğini eklemekle yetinelim.

Deontik ifadeler, bu arada normlar için neden çok değerliliğe başvurulduğu sorusu ise bu ifadelerin kaplamalarıyla ilgilidir. Bir önermenin kaplaması ise onun doğruluk değeridir. Şimdi, sinkategorematik ifadeler hariç, adıyla kaplaması arasındaki bağlantıyı oracıkta kuramadığımız her ifade en azından belirsizdir. Bu durumda ne doğru ne de yanlış olabilen (dolayısıyla kaplaması bulunmayan) norm türü ifadelerin mantığını üçüncü bir değer olarak "belirsiz"i benimsemekle kurabilir miyiz? Sorunun yanıtı saf mantıksal nitelikte değildir. Bilişselciler - bu arada - KALINOWSKI - böyle bir soruya daha baştan itiraz ederler, çünkü onlara göre normlar kaplamsal nesne olmamakla birlikte kaplamsız değil; yöneşik kaplamalı ifadelerdir. Farklı olan kaplamaları değil kapsamlarıdır. Bilişselciliğin bir türevini oluşturan bu etik öğretiyle göre, iyi ve doğru, varlık ve değer birbirinden ayrı iki evren değil aynı bir gerçekliğin iki yüzüdür: ens et bonum convertuntur ...¹² Dolayısıyla nasıl kuramsal usullama için "doğru", "yanlış", "belirsiz" değerlerine dayalı bir dizge olanaklıysa kılışal usullama için de "iyi", "kötü", "belirsiz" değerlerine dayalı bir dizge olanaklıdır. KALINOWSKI kuramını böyle bir norm öğretisiyle öndayanaklandırmasına ek olarak normatif önermeyi bir bağıntı olarak ele alıp, değerini bir bağıntısal kalkül olarak kurar. Böylelikle bilişselciliğin kökenlenebilecek zaafı karşı kuramını bertemiz olur.

5. Normatif Bağntı

İki veya daha çok birey adı içeren kimi önermeler farklı özne terimlerine sahip tekil bir önermenin doğruluk fonksiyonu bileşeni olarak anlaşılabilirler. Örneğin;

(1) Basri ve Ahmet kiracıdır

önermesi

(1') Basri kiracıdır ve Ahmet kiracıdır

biçiminde iki bileşenli bir birleşik tümel evetleme önermesi olarak da anlaşılabilir. Ancak

(2) Basri Ahmet'in kiracısıdır

önermesi

(2) ! Basri kiracısıdır ve Ahmet kiracısıdır

biçiminde, dizimsel (sentatik) anlamlılığını ortadan kaldıracak tarzda ifade edemeyiz. Bunun nedeni; (2)'nin bir bağıntı önermesi olmasıdır. (2) gibi bir bağıntı önermesi bir olgu durumunu, Basri ile Ahmet arasında kiracılık denilen bir ilişkinin bulunduğunu bildirir. İşte KALINOWSKI, normaların da bağıntısal önerme olarak çözümlenebileceği düşüncesinden hareketle deontik dizgesini kurmaya koyulur. O'na göre ontik bağıntılar için olduğu kadar deontik bağıntılar için de, bu bağıntıları oluşturan olgu durumlarından söz edilebilir. Böylesi olgu durumları yapma yükümlülüğünün, yapmama yükümlülüğünün, yapma izninin, yapmama izninin vb. normatif bağıntılarını kurarlar. KALINOWSKI başlıca iki normatif bağıntı kategorisi ayırdeder: Doğal Normatif Bağıntılar Kategorisi ve Pozitif Normatif Bağıntılar Kategorisi ... İlk kategoriye ait normatif bağıntılar insan ile eylemleri arasında, insan doğasına (tözüne) bağlı olarak oluşurlar. Burada "insan doğası" tümüyle insana özgü olup onun insanlığını ortaya koyan ve gerçekleyen eylem-

¹² Georges KALINOWSKI, "La Justification du Non-cognitivisme: Philosophie ou Croyance?" *Rivista Internazionale di Filosofia del Dritto*, 1992 (2), s. 270-5.

lerine temel oluşturan töz anlamındadır¹. İkinci kategorinin bağıntıları ise "yasama" dediğimiz özgül toplumsal norm üretme işlevinin sonucu oluşturulur. Bunlar, toplum halinde yaşama isteklerinin gerektirdiği farklı düzeylerdeki siyasal (devletsel, devletlerarası, devletlerüstü vb.) insan topluluklarının ortak yararları için zorunlu davranış kurallarını bildirme (edictum) işlevini şu ya da bu tarzda yerine getiren bir insan grubu tarafından oluşturulduklarından "pozitif" (konulmuş) olarak adlandırılır.

Normatif bağıntıların ikicilliği kaynağını insan eylemlerinin özünü olarak iyi, kötü veya ne iyi ne kötü olması olgusunda bulur. Örneğin verdiği sözü tutmak, borçlu olduğunu ödemek vb. eylemler özünü olarak iyi iken; cinayet, iftira gibi eylemler özünü olarak kötüdür. Bu eylemler her yerde ve her zaman iyi ya da kötüdürler. Oysa böyle soyut olarak ele alındıklarında öyle eylemler vardır ki bunlar özünü olarak ne iyi ne de kötüdürler: Satmak, kiralamak, taşımak, hizmete sunmak gibi...

Bu açıklamalar ışığında KALINOWSKI'nin normatif dizgesinde

(3) A, α'yı yapmakla yükümlüdür

gibi bir norm verildiğinden α'nın neden üç değerinden birini alabildiği açıklık kazanıyor. Bundan başka, KALINOWSKI'ye göre böyle bir norm yani (3) aynı zamanda bir önermedir de: işlemini normatif bir yargının kaplamını normatif bir bağıntının - yapmakla yükümlü olmak bağıntısının - oluşturduğu bir önerme.

6. Bağıntısal Kalkül Olarak Deontik Mantık

KALINOWSKI'nin TPN'si bağıntısal kalkül formunda iki dizgenin K_1 ve K_2 'nin sunumunda odaklanır. K_1 normatif önermeli karşı-olumu; K_2 normatif tasımı dizgeleştirir.

6.1. Normatif Karşı-Olum: K_1

K_1 'in ² ilkel terimi "...yapmaya hakkı var"ı simgeleyen deontik nitelikte yöneten-deyim (functor) olan P'dir. P, biri eylem öznesininki diğeri eylemindeki olmak üzere iki deymi yönettiğinden ikili yöneten-deyimdir. Böylece "yapmak"ın tek yanlı olanaklılığını normatif bağıntı kuracak şekilde iki yönetilen-deyimden (argument) üretmeye yarar. İlkel terim olması nedeniyle de aynı kategoriden diğeri yöneten-deyimler P cinsinden tanımlanırlar. K_1 abecesine göre bu şekilde P cinsinden tanımlı diğeri deontik yöneten-deyimler ise şunlardır:

".... yapmamaya hakkı var"ı simgeleyen W için

tanım 1 : $W \times \alpha = P \times \neg \alpha$;

"... yapmakla yükümlü'yü simgeleyen S için,

tanım 2 : $S \times \alpha = N P \times \neg \alpha$;

"... yapmamakla yükümlü'yi simgeleyen L için,

tanım 3 : $L \times \alpha = N P \times \alpha$;

"... yapabilir ve yapmayabilir"i simgeleyen M için,

tanım 4 : $M \times \alpha = K P \times \alpha P \neg \alpha$

Bu son deontik yöneten-deyim yani M, "yapmak"ın ve "yapmamak"ın iki yanlı olanağını ifade

eder.

K_1 'in ana aksiyomu

(4) (A)

$C N P \times N \alpha P \times \alpha$

'dir.

Bu aksiyomu günlük dilde "Eğer x'in değil - α'yı yapmaya hakkı yoksa, o halde x'in α'yı yapmaya hakkı vardır" biçiminde ifade edebiliriz.

Dizgenin üzerine oturduğu "yer değiştirme" "değiştirim", "ayırma" olmak üzere üç kanıtlama kuralı, diğerleriyle birlikte aşağıdaki K_1 teoremlerinin kanıtlanmalarına olanak sağlar.

(5) (T 5) $C S \times \alpha P \times \alpha$

(6) (T 23) $E S \times \alpha N P \times \neg \alpha$

(7) (T 43) $E M \times \alpha M \times \neg \alpha$

(8) (T 48) $E M \times \alpha K P \times \alpha P \times \neg \alpha$

(9) (T 55) $E M \times \alpha K N L \times \alpha N S \times \alpha$

(10) (T 56) $E N S \times \alpha A M \times \alpha L \times \alpha$

(11) (T 57) $E N L \times \alpha A M \times \alpha S \times \alpha$

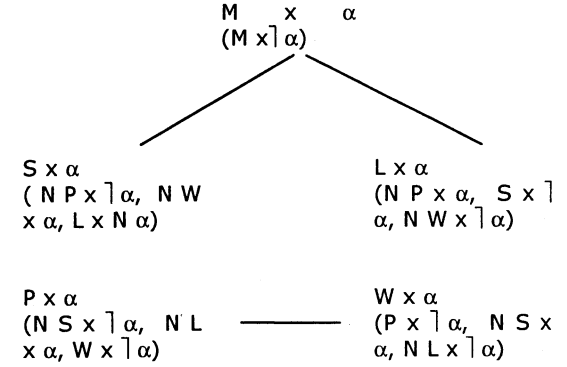
(12) (T 58) $E N M \times \alpha A L \times \alpha S \times \alpha$

(13) (T 81) $C S \times \alpha N M \times \alpha$

(14) (T 92) $A P \times \neg \alpha P \times \alpha$

(15) $C M \times \alpha P \times \alpha$

Böylece TPN'de karşı-olumsal bir beşgen elde edilir.

6.2. Normatif Tasım

K_2 ³ normatif tasımı formelleştirir. LUKASIEVICZ dizgesinin önermeler cebri kuralı olan

(16) $C K C q r C p q C p r$

sayesinde

(17) $C K \Pi \times C X \times \Pi \alpha A \alpha R \times \alpha \Pi \times C Y \times X \times \Pi \times C Y \times \Pi \alpha C A \alpha R \times \alpha$

kanıtsavı (teorem) elde edilir. "R"nin bağıntı işlevi, "X" "Y" ve "A"nın yüklem değişkeni olduğu bu sembolik ifadenin okunuşu - günlük dilin kullanım yakınlıklarına uymasa da - şöyledir:

"Eğer her x için aynı zamanda, eğer x X ise, o halde bütün α'lar için eğer αA ise, o halde x α ile R bağıntısındadır ve bütün x'ler için, eğer x Y ise, o halde x X'dir, o halde bütün x'ler için, eğer x Y ise, o halde bütün α'lar için, eğer α A ise, o halde x α ile R bağıntısındadır".

Burada R bağıntı işlev temsilcisi yerine "L", "M", "P", "S" veya "W"den biri konulabilir. Böyle ya-

¹ KALINOWSKI'nin kendisi "insan doğası" ifadesindeki "doğa" kavramını ARISTOTELES'in *Metafizik, Delta*, 4, 1015a, 13-15'da ona verdiği anlamda kullandığını belirtiyor.

² K_1 için bkz. TPN s. 26-34.

³ K_2 için bkz. TPN, s. 44-52.

pıldığında beş temel deontik taşımsal çıkarım Barbara formunda ifade edilmiş olur. Örneğin, "S" (...-makla yükümlü) ile kurulmuş bir norm-önermeyi şöyle tasarlatabiliriz:

"Eğer her çalışan işini özenle yapmakla yükümlü ise ve her kamu görevlisi de bir çalışan ise, o halde her kamu görevlisi işini özenle yapmakla yükümlüdür".

Yani ;

(18) C K Π x C X x Π α A α S x α Π x C Y x X
x Π x C Y x Π α C A α S x α

7. Sonuç

Eğer G. W. LEIBNIZ'in çoğu taslak niteliğindeki ilk girişimlerini saymazsak, matematiksel mantığın normlara uygulanması bir 20. Yüzyıl uğraşdır. Bu uğraşa temelden karşı olan ve "anti-formalizm" başlığı altında toplayabileceğimiz görüş açılarını saymazsak, normatif usamlamanın nasıl formelleştirilebileceği sorusuna verilen yanıtın başlıca beş tür deontik dizgeleştirmeye yol açtığını söyleyebiliriz. Bu beşli ayrımın temelinde hangi türden olursa olsun normların "doğru-yanlış" mantıksal değerlerini alıp alamayacağı hususunun yattığı da kaydedilmelidir. İlk grubu Ernst MALLY ve Kurt GRELING gibi temelde Julius MEINONG'un anlam kuramından yola çıkan mantıkçıların çalışmaları oluşturur⁴. İkinci gruptaki dizgeler normların buyruk tümceleri olmakla bir mantığının değil; olsa olsa mantıkimsisinin (logoidal) ya da yarı-mantığının (para-logic) olabileceğini ileri sürerler. Joergen JOERGENSEN ve Alf ROSS'un "doyurma" ve "geçerlilik" mantıklarını bu gruba dahil edebiliriz⁵. Üçüncü grubu oluşturan mantıkçılar ise normların mantıksal değer alıp alamayacağı sorununu "açık sorun" olarak tanımlarlar⁶. Dördüncü gruptakilere göre ise normlar gramatikal açıdan bildirel bir görünüm taşıyalar da önkayıtlamalı (prescriptif) dilsel ifadeler olmakla kapsamsal nesnel kümesine ait olmadıklarından ne doğru ne de yanlış olabilen ifadelerdir. Bu yüzden mantıksal çözümleme doğrudan normlara değil; normlar üzerine yargı bildiren (varlıksal tipte) önermelere yani normatif-önermelere (norm-proposition) ilişkin olabilir: Yok eğer normlar doğrudan mantıksal çözümlemeye uygun tutulacaklarsa böyle bir çözümle için oluşturulacak dizgenin doğruluk değerlemesi bu amaçla kurulmuş özel semantik doğrulamalara bağımlı kılınmak durumundadır. Bu durumda elde ettiğimiz dizge ise doğrusal değil; genleşmiş bir dizge olabilir⁷. Beşinci gruptaki dizgelerin – bu arada K₁ ve K₂'nin – kendilerini önceleyen özgül norm kuramı gereği normları

kapsamsız saymamaları nedeniyle bu tür ifadelerin de doğru-yanlış değerlemesine gelebileceği usamlamasına dayandıkları söylenebilir. Bu sonuncu gruba dahil ettiğimiz K₁ ve K₂'nin diğer dizgelerden temel farkının dayandığı özgül norm kuramı olduğuna; bu tutumun ise temelde normların kapsamı sorunuyla ilgili bulunduğu yukarıda değinmiştik.

Kapsam sorunuyla ilgili olmakla birlikte dizgenin geçerliliğini tümüyle böylesi salt mantıksal olmayan bir kuramla öndayanaklandırmanın sakıncalarını aşmak için olsa gerek G. KALINOWSKI gerek TPN'de gerekse TPN'nin ana savlarını uygulayıp savunduğu diğer çalışmalarında başka dayanaklardan da güç alır⁸. Gene bu dayanaklar, yani bağıntısal kalkül ve çok değerlilik, hem G. KALINOWSKI'nin bilişselci tutumuyla hem de birbirleriyle karşılıklı bağımlılık ilişkisi içerisindedirler.

BİTİŞİK BÖLGE KAVRAMI ve HUKUKİ REJİMİ

Yrd. Doç. Dr. Selami KURAN*

I. KAVRAM ve GELİŞİMİ

Bitişik bölge karasularına bitişik olan ve kıyı devletinin belirli bir genişliğe kadar bazı konularda yetkilerini kullandığı açık deniz alanını ifade eder⁹.

Bitişik bölge kavramı ilk kez 1736 yılında İngiltere tarafından ortaya atılmıştır. İngiltere 1736 yılından 1876 yılına kadar "Hovering Acts" ismiyle çıkardığı kanunlarla İngiliz karasularına bitişik açık deniz alanında yabancı gemileri gümrük ve maliye konularında denetlemeye başlamıştır¹⁰.

Hovering kanunlarının amacı, bir noktadan diğer noktaya normal yolu kullanmak yerine ülkesine kaçak eşya sokmak istedikleri devletin kıyılan yakınında seyreden veya demirleyen şüpheli gemilerin hareketlerini denetlemek idi.

İngiltere'den sonra Amerika Birleşik Devletleri kaçakçılıkla mücadele için karasularına bitişik açık deniz alanında bulunan yabancı gemiler üzerinde denetleme yetkisine sahip olduğunu İngiliz Hovering kanunlarından esinlenerek çıkarmış olduğu 2 Mart 1799 tarihli kanunda ilan etmiştir. 1799 tarihli kanuna göre, Amerika Birleşik Devletlerinin bir limanına gidecek olan gemiler kıyıdan itibaren 12 mil bir mesafeye

⁴ Bkz. Dagfinn FØLLESDAL / Risto HILPINEN, "Deontic Logic: An Introduction", *Deontic Logic; Introductory and Systematic Readings*, ed. R. HILPINEN (Dordrecht D. Reidel, 1981) içinde s. 6-8.

⁵ Ahmet Halûk ATALAY, "Hukuksal Usamlamanın Formelleştirilmesi", (İstanbul: Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 1998) yayımlanmamış Doktora Tezi, s.31-9.

⁶ Bkz. Alan Ross ANDERSON / Omar Khayyam MOORE, "The Formal Analysis of Normative Concepts", *American Sociological Review*, 22 (1957), ss.9-17.

⁷ Bkz. Aulis AARNIO, *On Legal Reasoning* (Turku: Tulun Yliopisto, 1977), s.12-4; Aleksander PECZENIK, "Empirical Foundation of Legal Reasoning", *Etude de Logique Juridique* vol.3 (Bruxelles: Emile Bruylant, 1979) içinde ss.32-64; A. H. ATALAY, loc. Cit., ss. 86-104.

⁸ Bkz. George KALINOWSKI, "Ontique et Déontique", *Rivista Internazionale di Filosofia del Dritto* 1989 (3), ss. 437-449.

* Marmara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Deniz Kamu Hukuku Anabilim Dalı

⁹ M. Gönübol, Barış Zamanında Sahil Sularının Hukuki Statüsü, Ankara 1959 s.179; H.Pazarıcı, Uluslararası Hukuk Dersleri II. 3. Baskı, Ankara 1993, s.333; S.Toluner, Milletlerarası Hukuk Dersleri, İstanbul 1984, s.171; 1. Brownlie, Principles of Public International Law, 4. Edition, Oxford 1990, s.201; I. Seidl-Hohenveldern, Universelles Völkerrecht, 2. Auflage, Berlin 1981. s.532; 1. Von Münch, Völkerrecht, 2. Auflage, Berlin/Newyork 1981, s.403; D.P. O'Connell, The International Law of the Sea, Oxford 1982, s.1034; S.Meray, Devletler Hukukuna Giriş, I, 3. Baskı, Ankara 1968, s.419; F.Tekil, Deniz Hukuku, İstanbul 1993, s.329.

¹⁰ Brownlie s.203; Pazarıcı s.333; Gönübol s.180.